

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Семенова В.Г.

д.е.н., професор,

Одеський національний економічний університет, м. Одеса

Грабова Ганна

студентка,

Одеський національний економічний університет, м. Одеса

Кириченко Дарія

студентка,

Одеський національний економічний університет, м. Одеса

Економічне зростання країни та окремих її регіонів, рівень життя населення багато в чому залежить від ефективності наукової та інноваційної діяльності. У країнах-лідерах світової економіки до 85% приросту валового внутрішнього продукту припадає на частку наукомістких товарів та послуг. Протягом останніх двох-трьох десятиліть у країнах проводиться політика, яка спрямована на створення конкурентних переваг національних і регіональних економічних систем. Одним із основних пріоритетних стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності України є перехід від рентної економіки до економіки розвитку, що базується на використанні людського капіталу, інтелектуальних ресурсів та високих технологій.

Євроінтеграція України звісно ж залишила значний відбиток у формуванні та запровадженні інноваційної моделі розвитку, однак все це не дало бажаного результату у забезпеченні високих та стабільних темпів економічного зростання, у вирішенні певних соціальних та екологічних проблем, а також у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки.

Україна має великий природний, промисловий, технологічний та науковий потенціал, проте детермінанти її конкурентних переваг ще недостатньо розвинені. Наслідком цього є низький рівень конкурентоспроможності українських товарів, особливо наукомістких виробів із високою доданою вартістю.

Місце України на світовому ринку в майбутньому залежить насамперед від того, наскільки ефективно вирішуватись у найближчі роки питання підвищення конкурентоспроможності її економіки на основі інновацій.

Аналіз теоретичних та практичних проблем інноваційного розвитку країни є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких : І.П. Сидорчук, О.І. Шаманська, І.І. Вінникова, В.М. Геєць, О.А. Мельниченко, Л.О. Волощук, С.М. Ілляшенко, Н.А. Фатхутдінов, А.С. Гальчинський, Л.В. Дейнеко, І.А. Павленко, Н.П. Тарнавська, Л.І. Федулова та ін.

Багато вчених у своїх працях пишуть про те, що саме високий рівень інноваційної активності стане причиною вирішення проблеми кризових явищ, і, як наслідок, призведе до покращення рівня конкурентоспроможності підприємств та країни в цілому. Необхідно також відмітити, що постійно доповнюються фундаментальні наукові праці.

Незважаючи на наявність цілої низки досліджень, присвячених аналізу інноваційної діяльності підприємства в Україні, ряд аспектів не знайшли достатнього відображення у наукових працях. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання щодо визначення сучасного стану інноваційної активності вітчизняних підприємств та перспектив інноваційного розвитку з врахуванням тенденцій в економіці країни. Необхідно також дослідити напрямки інноваційного розвитку підприємств.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану, динаміки та існуючих проблем розвитку інноваційної діяльності підприємств в Україні, а також надання рекомендацій з метою покращення даного аспекту.

Термін «інновація» як нова економічна категорія було введено в науковий обіг австрійським економістом Й. Шумпетером, який розумів під інноваціями використання нових комбінацій існуючих продуктивних сил для вирішення комерційних завдань, а також вбачав в інноваціях джерело розвитку економічних систем [1].

Закон України «Про інноваційну діяльність» трактує термін «інновація» як новостворені і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні

рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [2].

Високий інтелектуальний потенціал України дає змогу виробляти інноваційні рішення на міжнародному рівні. Проте їх мало, тому вони мало впливають на розвиток економічного потенціалу держави. Найчастіше в Україні з'являються місцеві, невеликі нововведення, які не суттєво впливають на розвиток інновацій в економіці. Одним із заходів визначення рівня інновацій є GII(Global Innovation Index). Порівняно з іншими країнами регіону та Європейським Союзом рівень інновації в Україні є низьким – рис.1.

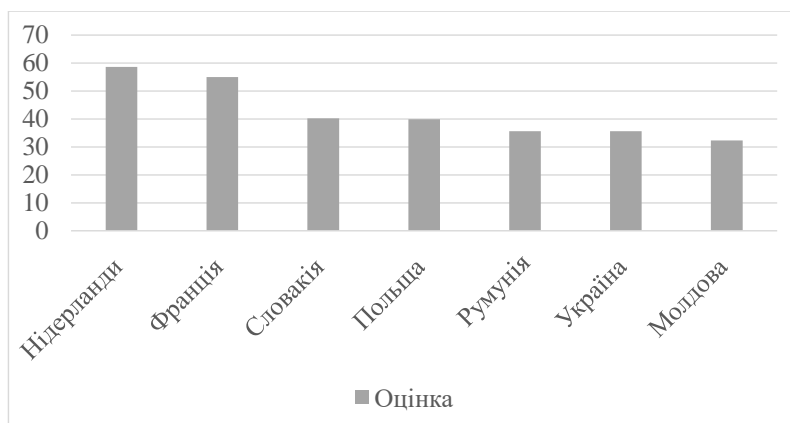

Рис. 1. Global Innovation Index України у порівнянні з обраними країнами регіону та країнами Європейського Союзу
Джерело: складено авторами на основі [3]

Упродовж 2020 р. наукові дослідження і розробки (далі – НДР) в Україні виконували 950 організацій, 48,1% з яких належали до державного сектору економіки, 37,0% – підприємницького, 14,9% – вищої освіти.

На підприємствах та в організаціях, які здійснювали НДР, кількість виконавців таких робіт на кінець 2020 р. становила 78,86 тис. осіб (з урахуванням сумісників та осіб, які працюють за

договорами цивільно-правового характеру), з яких 65,2% – дослідники, 9,0% – техніки, 25,8% – допоміжний персонал

На сьогоднішній день економіка України характеризується низьким рівнем використання наукових знань та дуже повільним зростанням виробництва інновацій (табл.1). Не дивлячись на всі здобутки України: входить у число восьми країн, які володіють необхідним науково-технічним потенціалом для створення та виробництва новітньої авіаційної техніки; входить до числа найбільших суднобудівних країн світу. Однак, наша держава значно відстає від розвинених країн в сфері інноваційної активності. До причин, які вплинули на це явище можна віднести історичні події та нестабільна політична ситуація в країні.

Таблиця 1

Витрати на виконання наукових досліджень та розробок за видами робіт в Україні протягом 2011-2020 років, млн. грн

Рік	Витрати на виконання наукових досліджень та розробок - усього	У тому числі на виконання фундаментальних наукових досліджень	У тому числі на виконання прикладних наукових досліджень	У тому числі на виконання науково-технічних розробок	Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %
2011	8513,4	2200,8	1813,9	4498,7	0,65
2012	9419,9	2615,3	2023,2	4781,4	0,67
2013	10248,5	2698,2	2061,4	5488,9	0,70
2014	9487,5	2452,0	1882,7	5152,8	0,60
2015	11003,6	2460,2	1960,6	6582,8	0,55
2016	11530,7	2225,7	2561,2	6743,8	0,48
2017	13379,3	2924,5	3163,2	7291,6	0,45
2018	16773,7	3756,5	3568,3	9448,9	0,47
2019	17254,6	3740,4	3635,7	9878,5	0,43
2020	17022,4	4259,0	3971,4	8792,1	0,41

Джерело: складено авторами на основі [4]

Відповідно до даних, які оприлюднені Державною службою статистики України, ми можемо свідчити про сталу тенденцію до зростання витрат на інноваційну діяльність в абсолютному вираженні. Однак, якщо аналізувати частку витрат на виконання

наукових досліджень і розробок у ВВП, то їх частка неухильно скорчується, у 2011 році частка складала 0,65 %, то у 2020 році частка скоротилась на 37 % та склала лише 0,41 %. Якщо розглядати структуру витрат, то найбільшу питому вагу у 2020 році у витратах на виконання наукових досліджень та розробок займали витрати на виконання науково-технічних розробок, їх питома вага складала 51,7 %, на другому місці витрати на виконання фундаментальних досліджень (питома вага складала 25,0 %, найменша частина – витрати на виконання прикладних наукових досліджень (їх питома вага у загальній сумі складала 23,3 %).

Якщо аналізувати питому вагу підприємств, які впроваджують інновації, то можна говорити про те, що за 20 років не відбулося значного покращення інноваційної активності (рис.2).

Рис. 2. Інноваційна активність вітчизняних промислових підприємств протягом 2000-2020 років

Джерело: складено авторами на основі [4]

Аналіз рис. 2 показує, що протягом досліджуваного періоду (2000-2020 рр.) спостерігається суттєве зменшення інноваційної активності вітчизняних підприємств, і тільки за останні роки (з 2016 року) спостерігаємо, що питома вага інноваційно-активних вітчизняних промислових підприємств досягла рівня 2000 року. Проте частка підприємств, що впроваджують інноваційні

розробки в 14-15 %% є свідченням відсутності мотиваційного механізму активізації інноваційного розвитку на держаному рівні протягом усього періоду дослідження.

Проаналізувавши структуру джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2020 році, можна свідчити про недостатню підтримку з боку держави (лише 1,9 %) та про несприятливий інвестиційний клімат на території нашої країни (0,9 %) (рис. 3).

Рис. 3. Структура джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2020 році, %
Джерело: складено авторами на основі [4]

Відповідно до представлених даних можемо свідчити про те, що держава не зацікавлена в фінансуванні наукових досліджень та розробок (питома вага державних витрат в загальному обсязі витрат на виконання наукових досліджень і розробок, які були понесені в 2020 році в Україні, складає лише 1,9 %). Найбільшу суму витрат покривають підприємства за допомогою власних коштів (їх питома вага складає 85,4 %).

Власні кошти підприємств залишаються протягом тривалого часу основним джерелом інвестування інноваційних проєктів. Проте, зважаючи на посилення кризових явищ у світовій економіці та в Україні внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні, можливо, на жаль, прогнозувати зниження інноваційної активності

вітчизняних підприємств при збереженні правового середовища та відносно пасивного відношення державних інституцій до проблем розвитку вітчизняних підприємств.

Важливого значення набуває також наявність висококваліфікованого кадрового персоналу спроможного ініціювати та реалізувати інноваційні розробки. Протягом тривалого часу в Україні спостерігаються негативні тенденції щодо виїзду науковців, інженерів, техніків в інші країни. Нехтування кадровим потенціалом держави призводить до кадрових втрат сьогодні та в перспективі та є негативним чинником як щодо інноваційної активності підприємств, та і щодо розвитку вітчизняної економіки в цілому. Інформація щодо кількості працівників, задіяних у виконанні науково-дослідних робіт (НДР), за категоріями персоналу наведена в таблиці 2.

Таблиця 2

Кількість працівників, які задіяні у виконанні НДР,
за категоріями персоналу (чол.)

Показники	2018	2019	2020	Темп приросту 2020 до 2018, %
Усього	88128	79262	78860	-10,52
дослідники, у т. ч.:	57630	51121	51427	-10,76
техніки	8553	7470	7117	-16,79
допоміжний персонал	21945	20671	20316	-7,42
Із загальної кількості мають науковий ступінь, у т. ч.:	25879	23455	25009	-3,36
доктора наук	7073	6526	7060	-0,18
доктора філософії (кандидата наук)	18806	16929	17949	-4,56

Джерело: складено авторами на основі [4]

Аналіз таблиці 2 показує чітко виражену тенденцію до зниження кількості працівників, задіяних у виконанні НДР як в цілому, так і за категоріями персоналу протягом досліджуваного періоду (2018-2020 рр.). Також за даний період зменшується і

кількість працівників, які мають науковий ступінь та приймають участь у реалізації інноваційних проєктів.

В таблиці 3 відображено структуру (за категоріями персоналу) працівників, які задіяні у виконанні науково-дослідних робіт.

Таблиця 3

Структура працівників, які задіяні у виконанні НДР,
за категоріями персоналу (%)

Показники	2018	2019	2020	Відхилення 2020/2018, (+;-)
Усього	100	100	100	-
дослідники, у т. ч.:	65,39	64,50	65,22	-0,17
техніки	9,71	9,42	9,02	-0,69
допоміжний персонал	24,90	26,08	25,76	+0,86
Із загальної кількості мають науковий ступінь, у т. ч.:	29,37	29,59	31,71	+2,34
доктора наук	8,03	8,23	8,95	+0,92
доктора філософії (кандидата наук)	21,34	21,36	22,76	+1,42

Джерело: складено авторами на основі [4]

Аналіз таблиці 3 показує, що найбільшу питому вагу в структурі працівників, які задіяні у виконанні НДР займають «дослідники», частка яких дещо зменшилась за досліджуваний період (на 17 п.п.). Позитивною тенденцією є збільшення частки працівників, які мають науковий ступінь – на 2,34 п.п. в 2020 році у порівнянні з 2018 роком.

Науковці виділяють основні групи чинників, що уповільнюють розвиток інноваційної складової вітчизняної економіки:

- спрямованість державної політики, яка закріплена на моделі економіки, що базується переважно на низько-технологічних укладах. Така економічна модель за своїми базовими властивостями не потребує інновацій, не передбачає інвестицій у людський капітал, не формує внутрішнього платоспроможного

попиту на інновації, не створює належних стимулів до інноваційної діяльності;

- оскільки не формується попит на кваліфікованих працівників, то знання втрачають пріоритетне значення, відповідно не формується (або скорочується) попит на якісну освіту; знижується рівень суспільної престижності праці вченого. Згідно з результатами соціологічних досліджень, професію вченого вважають престижною лише 1,2 % громадян України, серед молоді лише 1 %;
- недосконалість управління інноваційною діяльністю, що проявляється у широко окреслених пріоритетах, що суперечить теоретичним засадам стимулювання інноваційної діяльності;
- розподіл бюджетних коштів на фінансування наукових, науково-технічних та інноваційних проєктів спирається переважно на позиції міністерств, відомств, інших центральних органів виконавчої влади. Для стимулювання інноваційної діяльності в Україні та побудові інноваційної моделі розвитку необхідна система цілеспрямованих заходів органів державної влади щодо забезпечення інноваційної структурної розбудови економіки. Ці заходи мають бути стрижневою складовою внутрішньої та зовнішньої політики країни та спиратися на реалії внутрішнього та зовнішнього середовища [5, с. 241].

Наші дослідження свідчать, що до найважливіших проблем та перешкод для інноваційного розвитку вітчизняних підприємств перед усім відносяться:

- недостатня кількість джерел фінансування інноваційної діяльності;
- низький рівень державної фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств;
- недосконалі інноваційна інфраструктура на регіональному та державному рівні;
- низький рівень стимулювання та програмування інноваційної діяльності;
- питома вага інноваційно активних промислових підприємств в Україні з досліджуваній період знаходиться на критично

низькому рівні - до 17 % відсотків від загальної кількості промислових підприємств;

- спостерігається сповільнення інноваційної активності вітчизняних підприємств та виникнення ризику зниження ефективності використання інтелектуального капіталу: в структурі промислової власності спостерігається зменшення кількості винаходів та корисних моделей.

- посилюються ризики зменшення кваліфікованих кадрів та втрати людського капіталу на вітчизняних підприємствах.

- спостерігаються ризики, пов'язані з обмеженістю джерел фінансування процесів забезпечення ефективного управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств [6, с.194; 7, с.161].

Також сьогодні до переліку вище перерахованих проблем також можна віднести і воєнні дії, які стають наслідками недостатнього фінансування з боку держави та розрухою в тимчасово окупованих областях; несприятливий інвестиційний клімат.

Для подолання перешкод щодо активізації інноваційної активності компанії повинні використовувати наступні принципи діяльності:

- створення атмосфери, що стимулює пошук та освоєння інновацій;
- орієнтація інноваційної діяльності підприємства на потреби споживачів і ринку для задоволення конкретної суспільної потреби;
- визначення пріоритетних напрямків науково-технічного розвитку, виходячи із цілей і завдань підприємства;
- скорочення числа рівнів в управлінні з метою прискорення процесів у циклі «наука - виробництво – реалізація»;
- максимальне скорочення термінів розробки та впровадження інновацій;
- комплексний підхід до інноваційного розвитку підприємства, що передбачає зміни в науково-технічній, економічній, соціальній сферах і відповідні структурні зміни;

- взаємозв'язок інноваційних процесів з відновленням і реконструкцією виробничого потенціалу;
- впровадження інновацій повинне забезпечувати економічний, соціальний або технічний ефект [8, с. 150-151].
- для роботи з інноваціями необхідно створити певну групу творчих людей. Лідери повинні ретельно підходити до ідентифікації та подальшої інтеграції творчих людей;
- мотивація групи. Використання матеріальних та нематеріальних методів мотивації дозволяє підвищити ефективність інноваційного процесу в цілому;
- планування роботи забезпечує чітке визначення цілей та можливостей для подальшого моніторингу поставлених завдань;
- контроль за виконанням тактичних та стратегічних планів інноваційної політики, використовуючи спеціально розроблені критерії оцінки [9].

Так, на нашу думку, пріоритетними напрямками реалізації інноваційної моделі розвитку мають бути:

1) у сфері наукового розвитку:

- розвиток фундаментальної науки, насамперед розробка вітчизняних наукових колективів, що мають світове визнання;
- вдосконалення та розвиток прикладних досліджень та технологій, в яких Україна має значний науковий, технологічний та виробничий потенціал та здатних забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок;
- розвиток вищої освіти, підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів за пріоритетними напрямками науково-технологічного розвитку;
- наукове забезпечення вирішення проблем здоров'я людини та екологічної безпеки;
- вдосконалення системи інформаційного та матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності;

2) у сфері технологічного розвитку:

- дослідження та створення умов для високопродуктивної праці та сучасного побуту людини;

- розробка засобів збереження та захисту здоров'я людини, забезпечення населення медичною технікою, лікарськими препаратами, засобами профілактики лікування;
- розробка ресурсо- та енергозберігаючих технологій;
- розробка сучасних технологій та техніки для електроенергетики, переробних галузей виробництва, насамперед агропромислового комплексу, легкої та харчової промисловості;

3) у сфері інноваційного забезпечення виробництва:

- формування наукомістких виробничих процесів, сприяння створенню та функціонуванню інноваційних структур (технопарків, інкубаторів тощо)
- створення конкурентоспроможних переробних виробництв;
- технологічне та технічне оновлення базових галузей економіки;
- впровадження високорентабельних інноваційно-інвестиційних проектів, реалізація яких може забезпечити якнайшвидшу віддачу та провести прогресивні зміни у структурі виробництва та тенденціях його розвитку.

Отже, в результаті зробленого аналізу можна зробити наступні висновки:

- 1) Інновації є гарантією комплексного розвитку суспільства: від науки та освіти – до виробництва та споживання.
- 2) Сучасна економіка України характеризується низьким рівнем використання наукових знань та дуже повільним зростанням виробництва інновацій.
- 3) Основними проблемами на шляху інноваційного розвитку підприємства є: недостатня кількість фінансових ресурсів; недосконала інфраструктура інноваційного ринку; низький рівень стимулювання та програмування інноваційної діяльності; воєнні дії на території України; несприятливий інвестиційний клімат.

Література

1. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 244 с.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
3. Global Innovation Index. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf (дата звернення 10.06.2022)
4. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.06.2022).
5. Яшкіна О.І. Інноваційна діяльність підприємств України: тенденції розвитку та чинники впливу. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_4_181_189.pdf (дата звернення 10.06.2022)
6. Семенова В.Г., Маслов Ю.К. Фінансові аспекти формування інтелектуального капіталу підприємств та забезпечення трансферу технологій. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Випуск 2 (29). С. 188-196.
7. Семенова В.Г. Ризики в управлінні інтелектуальним капіталом підприємства. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2021. № 9-10. С. 155-161.
8. Семенова В. Г. Основні принципи та завдання інноваційного розвитку підприємства: матеріали I міжн. наук.-практ. конференції «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (Одеса, 18–19 жовтня 2012 р.). ОНЕУ. Одеса, 2012. С. 150–151.
9. Поплавський М.В. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної активності підприємств України на сучасному етапі. URL: <http://oaji.net/articles/2017/1053-1500893945.pdf> (дата звернення 14.06.2022).